

PARIZ

OD GOTIKE DO EGZISTENCIJALIZMA

Robert Delaunay, *Eiffelov toranj 1910*, ulje na platnu, (1911).

Bezbroj je putopisaca i feljtonista sa svih kontinenata koji su francusku metropolu doživljavali kao »san« i utjelovljenje urbane ljepote. To je dojam što je nastao pretežno u posljednjim dvama stoljećima. Treba povjerovati u iskrenost kojom su prožete osobne impresije. Međutim, postoje mnoga svjedočanstva koja niječu da je Pariz samo grad radosnih osvita i sjetnih večernjih raspoloženja. Ima u njemu i u njegovoj povijesti i mučnih činjenica, kao i u drugim gradovima, elemenata što nisu nimalo prikladni da postanu plijen stereotipne turističke reklame. Klupko subjektivnosti i povjesničarskog objektivizma poveliko je, pa treba pronaći put koji će nas provesti kroz bitne prostore i razdoblja materijalne i duhovne prošlosti toga grada.

U zapisima o Parizu autori ponekad još i danas diskretno zbunjuju neupućene čitatelje upotrebljavajući naziv Lutecija (lat. Lutetia), izvorno ime za rimsko naselje s utverdama koje je nastalo poslije rimskog osvajanja Galije. Spominje ga i Cezar. Nije u svim pojedinostima utvrđeno pod kojim je okolnostima naselje promijenilo ime u *Pariz* (Paris), ime koje je galskoga podrijetla. Zna se samo da povijest grada u prvim njegovim stoljećima, sve do sredine srednjeg vijeka, nije bila osobito spektakularna. Postupno se širio, bio poprište vojnih sukoba, napadan pa obranjen, ukratko: rutina rimskih i franačkih vremena. Poslije propasti Rimskog carstva i uspostave franačkoga kraljevstva Pariz je u jednom razdoblju dospio u žarište političkoga života jer je bio sjedište

franačkoga kralja, sve do 794. godine, kad je Karlo Veliki proglasio Aachen (u današnjoj Njemačkoj) novom prijestolnicom, jer je Aachen zbog svoga središnjeg položaja u novom carstvu mogao utjeloviti ideju metropole.

Moderni Pariz tvorevina je kontinuiteta u razvoju što ga je osigurala činjenica da je nova dinastija, iz loze Capet, ponovno proglasila grad na Seini prijestolnicom, položivši na taj način temelje specifične francuske državnosti. Jedanaesto stoljeće bilo je u tom pogledu od odlučujućega značenja. Današnji posjetitelj Pariza ne može steći predodžbu o skromnom urbanom prostoru na obalama rijeke: o iščezlim uličicama i porušenim utverdama što su u kasnijim stoljećima podlegli novim urbanističkim zahvatima, a pojedini objekti tek u prošlim trima stoljećima. I danas se, međutim, prepoznaju obrisi nekih davnih gradbenih struktura. Nazire se naprimjer da je srednjovjekovno širenje grada, osobito od dvanaestoga stoljeća nadalje, slijedilo dvije namjere: da se tlo na lijevoj strani Seine predvidi za duhovne i odgojne objekte, dok se na desnoj strani moglo prostirati područje trgovinskih i materijalno-proizvodnih djelatnosti.

Današnja slika grada potvrđuje gotovo simbolično da su kulturne tekovine u užem smislu, poput sakralnih i školskih građevina, duljega vijeka nego komercijalni objekti, koji su po svojoj naravi mnogo više podložni prilagođavanju i pronalaženju novih rješenja. Jedva se sačuvalo koje dojmljivo svjedočanstvo o »praktičnom«, svakodnevnom Parizu srednjovjekovnih obrtnika, trgovaca, zabavljača. Intelektualna i vjerska kultura gradskog srednjovjekovlja ostavili su pak nekoliko trajnih spomenika, među kojima su katedrala Notre-Dame-de-Paris (u izvornoj grafiji) i pariško sveučilište, osnovano u dvanaestom stoljeću a nazvano u idućem centeniju prema jednom kleriku Sorbona (Sorbonne).

Pariški univerzitet, kroz mnoga stoljeća jedina takva ustanova u gradu (dok ih danas ima nekoliko), među najstarijim je sveučilištima uopće. Tko pamti da je osnovano u spomenutom

stoljeću, ne zaostajući kronološki mnogo za Bolognom u Italiji, mora, međutim, znati i to da visoke škole u svojim počecima još nisu odgovarale današnjim normama. Sorbona je bila zapravo vjersko učilište posvećeno izobrazbi viših klerika i budućih nastavnika katoličke teologije. Pojedini drugi predmeti, prema tadanjem shvaćanju pomoćni, poput čitanja i tumačenja filozofskih tekstova, među kojima su bili i antički, pretkršćanski, služili su podizanju intelektualnog ugleda zapadne Crkve. Otuda i shvaćanje da svi spoznajni koraci moraju biti usklađeni s vjerskim konom. Premda su gotovo sva sveučilišta nastala tada u Europi imala takvu osnovu, Pariz je, uz Bolognu, u visokom srednjem vijeku stekao glas kakav bi danas nazvali prestižnim. Nije tome dakako pridonio samo ugled pojedinih profesora nego i ustroj studentskoga života, koji se odvijao u školskoj četvrti nazvanoj Quartier Latin (kako se i danas naziva), »latinska četvrt«, zbog univerzitet-skoga nastavnog jezika – latinskoga. Važna je bila i okolnost da je Pariz, koji je na razmeđu dvanaestog i trinaestog stoljeća imao već oko sto tisuća stanovnika (mnogo prema srednjovjekovnim mjerilima), privlačio manufakturu i trgovinu sa zapada, juga i istoka, pa je važnost toga grada bila dvostruko utemeljena. Ukratko, tradicionalno poimanje da je Pariz jedno od središta zapadne kulture učvrstilo se već u najplodnijim stoljećima srednjega vijeka.

Francuski povjesničar Jacques Le Goff, jedan od najpoznatijih proučavatelja te prošlosti, sažeo je srednjovjekovne predodžbe o Parizu ovako: »Svoju slavu Pariz prvenstveno duguje sjajnoj teološkoj obuci, koja je na samome vrhu školskih disciplina, no uskoro će još više dugovati onoj grani filozofije koja je, koristeći se u punoj mjeri aristotelovskim doprinosom i rasuđivanjem, dovela do pobjede racionalnog uma: do dijalektike. – Tako je Pariz stvarno i simbolički za jedne grad-svjetionik, izvor svakog intelektualnog užitka, za druge đavolja jazbina u kojoj se nastranost filozofijom izopačenih duhova hvata pod ruku s razvratom života odanog kocki, vinu i ženama. Veliki grad je prokletstvo, Pariz je

moderni Babilon. Sveti Bernard dovikuje pariškim učiteljima i đacima: Bježite iz Babilona, bježite i spasite duše svoje!¹

Među pariškim nastavnicima dvanaestoga stoljeća trajnu je slavu stekao Pierre Abélard, koji je pokazao da učenjak ne mora biti samo poslušnik duhovne ili svjetovne vlasti, nego da može zastupati gledišta što proizlaze iz zaključaka individualnog razuma te uvjerenja da je spoznajna savjest također u skladu s božanskom voljom. Svojom discipliniranošću mišljenja i retoričkom vještinom u izlaganju kritičkih argumenata Abélard je jedan od srednjovjekovnih začetnika kasnijega dijalektičkog uma, koji intelektualnost osniva na analizi misaonih protuslovlja. Međutim, on je svojim životopisom ušao i u društvenu povijest svoga doba. Intimno značenje ima ljubavna veza s njegovom učenicom Héloisom, iz koje je potekao sin, čije ime – Astrolab – današnjem uhu zvuči poznato, doduše iz posve drukčijega, tehničkoga konteksta. Ta je veza imala porazne posljedice za dvoje ljubavnika, koji su se potajno i vjenčali, nastojeći osobnost suprotstaviti društvenoj konvenciji. Društvo je dakako bilo jače pa su Abélard i Héloise proveli ostatak života odvojeno u samostanima. Svjedočanstva te strasti, u kojoj su, u opreci s klerikalnim dogmama, duh i tijelo težili sjedinjenju, njegovi su autobiografski zapisi o povijesti životnoga stradanja (*Historia calamitatum mearum*, 1133/1134) i dopisivanje (*Epistolae*), upućeno iz jednog samostana u drugi.

Zbog suprotstavljanja dogmatskoj stezi, »afera« između profesora i mlađe djevojke iz ugledne obitelji postala je više nego lokalan pariški događaj. Neobična erotska sudbina, osvjedočena u latinskoj prozi koja je spoj tradicionalne retorike i izazovnih očitovanja strasti, urezala se u svijest mnogih naraštaja, sve do osamnaestog stoljeća, a Rousseauovim posredstvom sve do danas. Njegov roman o novoj Héloisi (*Julie ou La nouvelle Héloïse*, 1761) pretočio je u opću svijest posebnu auru velikih ljubavnih

---

¹ Intelektualci u srednjem vijeku, prevela Mihaela Vekarić, Zagreb 2009, str. 56.

parova, bilo stvarnih bilo fikcionalnih – poput Tristana i Izolde, Peleasa i Melizande ili Romea i Julije, likova koji su stekli mitski sjaj koji ne blijedi ni u modernom svijetu. Književna djela nastala u Parizu darovala su čitateljima na mnogim jezicima bezbroj ljubavnih parova, no nijedan nije poprimio takve dimenzije poput sudbine dvoje duhovnih junaka. Posrijedi je paradoks. Mit ovdje nije proizišao iz mašte nego iz zbilje. A zbiljska utemeljenost sadrži ujedno i poruku koja kao teološki i društvenokritički poticaj seže i do naših dana, stječući u crkvenim krugovima nenadanu aktualnost.

Slučaj je htio da je i drugi slavni objekt pariškog srednjovjekovlja, crkva Notre-Dame, stekao dvostruk identitet: kao realna građevina i kao pripovjedni motiv. Slavna katedrala, koja je od srednjeg vijeka do danas turistički znak Pariza (kao što je za moderno doba Eiffelov toranj), gradila se dugo. U tom pogledu dijeli građevinsku povijest s većinom sakralnih objekata gotičke epohe, jer je gotika svojim stilskim zamislama zahtijevala od građevinara i obrtnika u Europi dotad neusporedive napore. Notre-Dame se počela graditi u dvanaestom stoljeću, a glavni su građevinski radovi izvršeni u iduća dva stoljeća. Djelo je svjedočanstvo početaka gotskog stila, pa arhitektonska ideja i izvedba još ne odgovara svim karakteristikama takozvane zrele gotike (visokoga srednjovjekovlja), nešto kasnije građenih francuskih i njemačkih katedrala, naprimjer u Chartresu, Reimsu, Amiensu ili u Freiburgu, Kölnu, Ulmu i Strasbourgu (koji je tada, pa sve do kraja sedamnaestog stoljeća, bio njemački grad, tako da i francuski povjesničari umjetnosti smatraju katedralu u starom Strassburgu spomenikom njemačke gotike, nastalom pod francuskim stilskim utjecajem).

Osebnostima pariške središnje crkve (među kojima su i ravni krovovi dvaju tornjeva, koji ne odgovaraju izgledu većine sakralnih građevina kasnijega srednjeg vijeka, na kojima se ističu visoki šiljasti tornjevi) posvetio je svoj zanos klasik francuskog književnog romantizma, Victor Hugo. I suvremenom posjetitelju

Pariza, koji osim ozračja grada traži i znakove njegove prošlosti, treba za neku vrstu pripremne lektire preporučiti Hugoov roman Notre-Dame de Paris (1831/1832), u hrvatskom prijevodu Zvonar crkve Notre-Dame. To djelo naime nije samo primjer francuskoga shvaćanja narativnog romantizma, koje pruža slikovitu, pustolovnu, pomalo egzotičnu radnju, nego je i pokušaj pripovijedanja što se temelji na proučavanju građe iz prošlih stoljeća. Premda Hugo nije bio povjesničar u strogu smislu, njegov bi se postupak u pojedinim dijelovima romana danas mogao pribrojiti tipu dokumentarističke književnosti. Tako je treći dio romana (»treća knjiga«) u cijelosti posvećen katedrali i gradskim starinama.

Roman je zavrijedio da se obilno citira. Učinit ću to i ja, jer je namjera ove knjige da, između ostaloga, historijski život odabranih gradova prikaže u zrcalu književnih i drugih umjetničkih djela. Treba uvijek imati na umu da je iznimno ozračje Pariza nezamislivo bez onih bezbrojnih niti što, vidljivo ili skriveno, fluidno, spajaju gradski život s Villonom, Molièreom, Diderotom, Hugoom, Berliozom, Chopinom, Baudelaireom, Monetom, Picassom, Cocteauom, Le Corbusierom, Camusom i mnogim drugim ličnostima. Djelovanje pisaca, glumaca, glazbenika, slikara o stvaranju predodžbi o velikim gradovima svakako je nužna esencija u povijesti urbane kulture.

Hugoov roman nije samo slika Pariza u kasnom srednjem vijeku, točno: godine 1482; on je u isti mah i zazivanje povijesti s gledišta arhitektonskih stilova. Autorovo oduševljenje pri vizualnom doživljaju stare građevine posve je u skladu s pogledima romantičara, kojega privlače smjeli stilski pothvati davnih majstora što su u svojim nacrtima čeznuli za ostvarenjem kamenih snova o uzletima prema nebu. Predvodnika francuskih romantičara nije zanimalo ni barok ni klasicizam bližih stoljeća. Predromantičari i Hugoova generacija zanosili su se građevinama iz predrenesansne epohe, kojima su predstavnici klasicističkog racionalizma u osamnaestom stoljeću poricali ljepotu i sklad, smatrajući gotske

katedrale svojevrsnim pomućenjem umjetničkog ukusa. Već su renesansni likovni teoretičari, osobito talijanski, gotiku nazivali stranputicom, gotovo barbarskim stilom, u historijskom razdoblju koje je zanemarilo zakonitosti antičke estetike. Kad je riječ o gotskim katedralama, Hugoov prethodnik u obrani srednjovjekovne osebnosti bio je Goethe, koji je šezdeset godina prije francuskog pisca u eseju o strassburškoj katedrali i njezinom legendarnom graditelju Erwinu von Steinbachu (*Von deutscher Baukunst*, 1772) upravo u opreci prema suvremenom ukusu vidio jedinstvenu izražajnost te građevine. Uostalom, njemačkog i francuskog autora povezuje i zajedničko (premda ne istodobno) štovanje Shakespeareove dramske umjetnosti, koja je u Francuskoj dugo slovila kao ishitrena i neskladna, upravo barbarska.

Tren je da prepustimo riječ Hugou, koji u opisu crkve Notre-Dame govori autorski, izvan pripovjedne uloge u fikciji.

»Sigurno je da bi teško bilo naći, među stvaralačkim domaćajima u arhitekturi uopće, nešto ljepše od ovog pročelja, na kome vidimo redom i u isti mah i tri portala u gotskom stilu i čipkasti vijenac od dvadeset i osam udubljenja, s isklesanim kraljevskim likovima, i ogromnu rozetu u sredini s dva pobočna prozora lijevo i desno, kao đakon i podđakon uza svećenika, i visoku tanušnu galeriju s trolisnim arkadama koja na svojim vitkim stupovima nosi tešku platformu i, na kraju, dva crna i teretna tornja s njihovim škrljevačkim pločicama, sve te skladne dijelove jedne veličanstvene cjeline, poslagane u pet orijaških katova, kako se razvijaju pred očima, u velikoj množini a pravilno, s ogromnim bogatstvom u reljefima, kiparstvu i kamenorezbarstvu koje se s takvom snagom ulijeva u dostojanstvenu ogromnost cjelokupnog zdanja; to vam je, tako reći, veličajna simfonija u kamenu; gorostasno djelo jednog čovjeka i jednog naroda, djelo u isto doba i jednostavno i složeno, kao što su Ilijada i Romancero kojima je ona sestra; basnoslovan proizvod svih udruženih snaga jedne epohe, gdje se na svakom kamenu na stotinu raznih načina ističe mašta radnika

čiju je ruku vodio i obuzdavao genij umjetnika; jednom riječju, to je nekakva ljudska tvorevina, moćna i raskošna kao i stvorevina božanska od koje kao da je prisvojilo dvostruku značajku: raznovrsnost i vječnost. – I ovo što kažemo ovdje za pročelje, može se reći za čitavu crkvu; i ovo što kažemo o pariškoj stolnoj crkvi može se reći za sve kršćanske crkve u srednjem vijeku. Sve je to u međusobnom suglasju s ovim umjetničkim tvorevinama, u toj samonikloj, logičnoj i razmjernoj umjetnosti.«²

Piščeve hiperbole zamišljene su kao jezični ekvivalent koji može dočarati veličanstven dojam što ga pruža monumentalna građevina. Romantički stil ovdje svojom prenapregnutom sintaksom želi biti svojevrсна književna gotika. Putnički prospekti izgledaju drukčije. A njima pogotovo ne bi pristajali neki Hugoovi kritički osvrti, u kojima zamjera vlastima što su od stoljeća do stoljeća zanemarivali jedan od glavnih znamenata Pariza. Ta je kritika iskaz o piščevu iskustvu u doba kad je nastajao roman. Oštećenja na fasadama, na grotesknim kamenim likovima, na pojedinostima koje svjedoče o tome koliko su srednjovjekovni majstori bili odani svom poslu, znatnim su djelom bile posljedice »zuba vremena«, no autor se okomljuje i na graditelje kasnijih razdoblja, od kasnoga srednjeg vijeka do njegova vremena, koji su vršili zahvate i preinake bez ikakva smisla za stilsku cjelovitost.

U poglavlju koje pokušava predočiti izgled Pariza u petnaestom stoljeću, dakle u doba romaneskних zbivanja, Hugo je fingirao pogled na grad iz ptičje perspektive. »Pogled na Pariz iz visine ptičjeg leta« naslov je tog poglavlja. Rekonstrukcija tako davne prošlosti ne bi bila moguća da se pisac nije prihvatio posla udubljujući se u građu iz gradskih arhiva, objavljenih kronika i starih historiografa. Razumije se da rekonstrukcijska slika pruža visinski pogled samo na današnju gradsku jezgru, i da treba imati

---

² Victor Hugo, Zvonar crkve Notre-Dame, prev. Ivan Šubarić, Zagreb 1983, str. 118.

na umu da se središte grada još za Hugoova života (umro je 1885. godine) toliko promijenilo da je opis u romanu nalik na književnu slagaljku u kojoj se tekst oslanja na pretpostavljenu pouzdanost starijih zapisa.

Svjedočanstva koja su omogućila Hugou da u roman uklopi pogled s visine, sa zvonika najviših crkava, potječu iz predrene-sansnog doba, kad je lako bilo utvrditi da se Pariz sastojao od triju dijelova. Pripovjedač napominje da su tri dijela zapravo bila tri povezana ali po mnogočemu odijeljena grada. Svaki je imao »svoj naročiti izgled, svoje osebnosti, svoje običaje, svoje predaje, svoje povlastice, svoju povijest: Stari grad, Đački kraj i trgovačko-obrtnički dio Pariza.«³

Svaki od tih triju dijelova Pariza, tumači Hugo, imao je dakle svoju osebnost, no cjelovitost grada očitovala se na taj način što nijedan dio nije mogao bez drugoga. Stari grad bio je bogat crkva-ma, među kojima je bila i Notre-Dame, trgovačko područje imalo je palače, a Quartier Latin, školski kraj, obilovao je ustanovama koje su bile rasadišta pismenosti. Takve različitosti očitovale su se i u podjeli djelatnosti što ih je zahtijevala administracija: jezgra, s otocima na Seini, bila je pod vlašću biskupa, četvrt trgovaca i obrtnika imala je svoga gradskog načelnika, a Latinskom četvrti upravljao je rektor. Vrhovna vlast pripadala je kraljevskom predstojniku koji je morao polagati računa samo monarhu.

Danas, gotovo dvije stotine godina poslije objavljivanja romana, a više od pet stoljeća nakon ispriповijedanoga zbivanja, još uvijek na nekadašnji raspored podsjećaju građevine i ustanove koje su nastale u trodiobi metropole. Notre-Dame reprezentira stari centar, Sorbona, literarno-filozofski i znanstveni dio grada, a Louvre, izvorno kraljevska palača, pretvorena nekoliko stoljeća kasnije u muzej, objekt je koji je sagrađen na tlu tadanje trgovinske zone. (O povijesti Louvrea bit će još поблиže govora.) Uz tu palaču

---

³ Isto, str. 129.

nalazila se i gradska vijećnica, dok je takozvana Palača pravde bila u sredini grada, na jednom od otoka. Hugo nije propustio da u svom opisu upozori i na okolnost da su se oko izvršenja kazne, izrečene u centru, ponekad zbivala groteskna nadmudrivanja. Gubilište je u srednjem vijeku bilo na desnoj obali Seine, ali kako je rektor po nekim propisima imao pravo zahtijevati da se kazna nad osuđenikom izvrši u školskoj četvrti, osuđenik je mogao postati predmet suludog natezanja oko nadležnosti. O aktualnom omjeru snaga između moćnika ovisilo je hoće li, recimo, student biti smaknut na lijevoj ili na desnoj obali rijeke.

U poglavlju o ptičjoj perspektivi nema podataka o tome koliko je tada, potkraj srednjeg vijeka, Pariz imao stanovnika. Hugo je bio oprezan i nije se upuštao u nagađanja. Imao je pravo, jer su i suvremena proučavanja upućena na približne procjene. Općenito se smatra da je u doba priče o zvonaru na gradskom području živjelo između milijun i milijun i pol stanovnika. Iole točnu procjenu nije moguće postići već zbog toga što je dokumentirano da su se zbog rušenja i premještanja gradskih zidina granice gradskog teritorija stalno pomicala, što iz urbanističkih, a što iz vojnih razloga. Hugoov pogled na stari Pariz nije mogao obuhvati povijesne događaje u prošlim desetljećima. Metropolu su naime stalno potresali politički sukobi u zemlji.

Osobito dramatična zbivanja Pariz je proživio u tijeku takozvanoga stogodišnjeg rata između Francuske i Engleske u drugoj polovici četrnaestog i prvoj polovici petnaestog stoljeća. Francuska vojska pretrpjela je teške poraze, pa su engleski odredi pod vodstvom Henrika V. zauzeli Pariz. Engleska uprava bila je promućurnija od drugih osvajača te je učinila nešto što okupatori vrlo rijetko čine: pružila je poslovnim građanima Pariza povlastice kakve pod francuskim kraljem nisu imali. Budući da u ono doba ideološka predodžba o nacionalnom ponosu još nije postojala, građani su vrlo brzo prihvatili ponuđene trgovinske privilegije. Štoviše, dogodio se posve neobičan paradoks. Kad je francuska

vojska desetak godina kasnije pokušala grad opet dovesti pod svoju vlast, stanovnici su – bojeći se da će izgubiti pogodnosti koje su stekli pod Englezima – branili svoj grad pred najezdom »domaće«, francuske armije, u kojoj se uz kralja Karla VII. borila i Ivana Orleanska. Kroničari su svoje čitatelje čak obavijestili o tome da su Parižani svoj grad ogorčeno i ustrajno branili protiv svojih sunarodnjaka.

Tek godine 1436. kralju je uspjelo, obećavši amnestiju, ponovno zaposjesti svoj glavni grad. Ulazak u Pariz Ivana Orleanska nije doživjela: sud, poluga u rukama Engleza i burgundskih plemića, osudio ju je 1431. u Rouenu na smrt. Seoska djevojka, koja je s mačem u ruci znala na čelu francuskih odreda Engleze teško poraziti, spaljena je na temelju posebno podle formule predprosvjeteljskih epoha kao »vještica«. Kroničari su također zabilježili da su Parižani poslije Ivanine pravne rehabilitacije bili sretni što djevojka nije smaknuta u njihovu gradu nego u gradiću udaljenom više od stotinu kilometara. Stotinjak kilometara, to je očito slovalo kao magična granica.

U doba renesanse i reformacije Pariz je bio u stalnom usponu na putu prema ugledu što ga uživa sve do danas: kao jedno od središta europske i svjetske kulture. Postavlja se stoga pitanje što je pridonijelo tome da upravo francuskoj metropoli pripadne položaj »glavnoga grada« Europe. Taj predikat može biti i feljtonistička fraza, ali u razdoblju od sedamnaestoga do kraja devetnaestoga stoljeća ta se procjena osniva na valjanim kulturnopovijesnim mjerilima. Pariz je stekao posebnu auru, iako je imao ozbiljne suparnike u Rimu, gradu povijesnih starina i crkvene vlasti, u imperijalnom Beču, a od šesnaestog stoljeća i u Londonu, prijestolnici države (od ranoga osamnaestog stoljeća Velike Britanije!), koja je postupno uspijevala nadmašiti druge kolonijalne sile.

Povjesničari koji tvrde da geostrateški položaj neke zemlje ili nekoga grada određuje »sudbinu« objekta, navest će Pariz kao zanimljiv slučaj. S obzirom na položaj toga grada unutar cijele

Francuske, on je smješten naoko nepovoljno, svakako asimetrično: na sjeverozapadu zemlje, mnogo bliži belgijskoj granici negoli drugim velikim francuskim gradovima, naprimjer Lyonu, Marseillesu ili Toulouseu. Jedino je udaljenost od Lillea razmjerno malena. Uostalom, postoje i druge metropole kojih je položaj posve asimetričan. Ekstremni su primjeri London i bivša ruska prijestolnica Sankt Peterburg. Međutim, kad se razmatra središnje značenje Pariza s kulturnog i gospodarskog motrišta, treba imati na umu nekoliko čimbenika. Ponajprije, položaj Pariza je doduše asimetričan s obzirom na ukupni francuski teritorij, no on je gradu pribavio prednosti zbog relativne blizine prema najrazvijenijim krajevima Europe u prvim razdobljima novovjekovne povijesti. Flandrija, s velikom lukom Antwerpen, i Nizozemska, kolonijalna sila u naglu usponu, bile su regije koje su se isticale svojom trgovinskom snagom i raznolikošću. Komercijalni, pa i umjetnički, putovi vodili su na jug, prema Parizu i na sjeveroistok, prema gradovima njemačke Hanze, snažne pomorsko-trgovinske udruge.

Slika Pariza neodvojiva je od rijeke Seine, koja budi dvije predodžbe: gospodarsku i estetsku. Ekonomski razvoj grada bio bi teško zamisliv bez velike luke za riječne brodove, čiji je promet spajao sjeverne francuske pokrajine s kanalom La Manche. Seine je od Rouena pa do mora pristupačna i za velike teretne brodove. Zbog potrebe da se roba u Rouenu pretovaruje na oceanska plovila, Pariz je imao donekle nepovoljne uvjete u ostvarivanju velikih gospodarskih pothvata; no imperijalni dosezi u politici francuskih kraljeva time nisu bili bitno ograničeni. Uostalom, od renesansne epohe pa do Napoleonova doba ta je politička strategija bila prije svega usmjerena prema cilju što ga je Francuska kao državno obličje i postigla: centralizam. Unatoč povremenim pobunama regionalnih plemića, kraljevina je u sedamnaestom stoljeću postigla vrhunac centralističkog modela upravljanja državom. Zbog usredištenja vlasti, Pariz (odnosno neko vrijeme Versailles) bio je zrcalo toga stanja, to jest nije bio prijestolnica samo nominalno,

kao u nekim drugim državama, koje imaju nekoliko centara, nego je bio zaista glavni grad, metropola. Bez osvrta na tu činjenicu teško je shvatiti značenje Pariza za Francusku. Premda danas postoje težnje da se država, osobito na području kulture, decentralizira, Pariz je sačuvao svoj jedinstven nimbus, što ga ne posjeduje nijedan drugi francuski grad. Naši suvremenici u Francuskoj ne bi se dakako usudili izreći prosudu koja je stoljećima bila nešto što se podrazumijevalo samo po sebi: naime, da je sve što je izvan Pariza manje-više »crna provincija«.

Šesnaestom stoljeću pripada u povijesti Francuske a posebno Pariza osobita uloga. Premda se upravo u tom razdoblju ocrtavalo moguće kulturno suparništvo između metropole i Lyona, prosperitetnoga grada na jugoistoku, ipak se učvrstila dominacija Pariza. Lyon su podigle gospodarske veze s jugom i istokom: s njemačkim zemljama i sa Sredozemljem. S Mediterana dotjecali su proizvodi namijenjeni prekomorskoj trgovini, a veza s Njemačkom pokazala se kao plodna osobito na području obrta i kulturne tehnologije poput tiskarstva. Gutenbergove učenike privukao je i grad na rijeci Rhône, koji je zbog publicističkih usluga postao jedan od središta književnoga života. Primjerice, najvažnije pripovjedno djelo francuske književnosti iz razdoblja renesanse, roman Gargantua i Pantagruel François Rabelaisa, objavljen je prvi put u Lyonu. S obzirom na prevlast Pariza simbolično značenje ima činjenica da je prva tiskara na francuskom tlu ipak bila ustrojena u Parizu. Prema nekim izvorima bilo je to u prostorijama Sorbone 1469. godine, dakle petnaestak godina nakon dovršenja prvoga tiskarskog remek-djela, Gutenbergove Biblije u Mainzu. Naprave su postavila tri Gutenbergova učenika, što su ih u Pariz pozvali francuski profesori.

Gutenbergov izum tiska izazvao je u Francuskoj iste posljedice kao i, prije ili kasnije, u cijeloj Europi. Jedna od novih tekovina prve moderne medijske revolucije bio je postupni porast kompetencije na tlu pisanja i pismenosti. Nakladna djelatnost,

najšira u Parizu, promijenila je već u kasnom petnaestom stoljeću opću sliku književnosti i naobrazbenih tendencija. Metropoli je u tom pogledu pripala istaknuta uloga, pa je i to jedan od razloga što je taj grad u svim očima stekao status neprijepornoga središta. Stoljeće Reformacije u Njemačkoj i Elizabetanske epohe u Engleskoj razdoblje je u kojemu su u Parizu pale kocke u težnji da intelektualci preuzmu brigu o budućnosti materinjega, govorenog jezika. Beletristima, napose pjesnicima i pripovjedačima, pa i filozofskim piscima, skrb za francuski jezik bilo je esencijalno pitanje nacionalnoga kulturnog razvoja.

Francuski jezik trebalo je definirati, pružiti mu uzore i ozakoniti. Velikih književnih djela na srednjovjekovnom francuskom idiomu bilo je mnogo, ali viteški romani u stihovima više nisu odgovarali predodžbama o književnosti u renesansnom duhu. Usto treba pomisliti na okolnost da jezik intelektualaca, naprimjer u filozofskim i znanstvenim raspravama, nije bio francuski nego univerzalni pisani jezik naobrazbene elite – latinski. Profesionalni učenjaci, predvođeni sveučilišnim nastavnicima, a pogotovo crkveni krugovi nisu bili motivirani da potaknu promjene koje bi bile u neskladu s monopolom komunikacijskih povlastica. Latinski jezik ostao je, unatoč uzornim književnim djelima na domaćem jeziku, sve do osamnaestog stoljeća, a ponegdje i nešto duže, gotovo nedodirljiv sustav sakralne i nastavničke prakse. (Obveznog osnovnog školovanja na francuskom jeziku do devetnaestog stoljeća ionako nije bilo.) To vrijedi za većinu europskih zemalja. Zato treba posebno istaknuti ulogu takvih epohalnih intelektualaca iz akademskih krugova poput Renéa Descartesa u Francuskoj i Immanuela Kanta u Njemačkoj, koji su upravo svoja najvažnija djela objavili na takozvanim narodnim jezicima.

Francuskom jeziku trebalo je, ukratko, dati legitimitet kao govoru u dvorskim krugovima, od političkih i vojnih naredbi do takozvane elegantne plemićke konverzacije. Premda je u natjecanju varijanti ili narječja već od kasnoga srednjeg vijeka pobjeda

pripala jeziku glavnoga grada i pokrajina oko njega (pa se standardizirao takozvani pariški izgovor), ipak se osjećala potreba da se praksa političke vlasti potvrdi i s pomoću zaključaka erudita. Stoga je pjesnik Joachim Du Bellay, jedan od predstavnika književnog kruga nazvanog Plejada, u svom 1549. objavljenom spisu o obrani i pohvali francuskog jezika (*La Deffence et illustration de la langue francoyse*, tako glasi izvorno pisan naslov) zastupao mišljenje da je neprijeporno da latinskom jeziku treba pokazati njegove uporabne granice, koje moraju biti sužene, povučene prema zakonima štovanja tradicije. Državni i privatni život iskazuje se pak na jeziku suvremenih Francuza (na tlu na kojemu su se prožimali govori Gala, Rimljana i napose Franaka). »Obrana« kod Du Bellaya znači jačanje svijesti o izražajnoj i kulturnoj ravnopravnosti narodnog jezika, buđenje u opreci s duhovnim monopolom klasične tradicije. No grčka a napose rimska predaja ostaju za Plejadu točka pjesničke orijentacije, ali u zajedništvu sa skrbi oko francuskog jezika. Pariški je krug mogao zalaganje za domaći izraz opravdati snažnim argumentom da je talijanski jezik, napose Petrarčin, već dokazao što se na tom putu može postići. Budući da jezični identitet jedne nacije ima primarno značenje gotovo na svim područjima, djelatnost i djelotvornost pariških pjesnika i učenjaka omogućila je razvoj koji je u idućem stoljeću definitivno doveo do kodifikacije modernoga francuskog jezika.

Ne smije se, međutim, zaboraviti da u Parizu nije bilo samo velikih zasluga. Bilo je i političkih i vjerskih obračuna koji odgovaraju današnjoj predodžbi o krvavu teroru. Francuski kralj Henrik IV., prvi predstavnik dinastije Bourbon na francuskom prijestolju, postao je za svoje vladavine, potkraj šesnaestoga i na početku sedamnaestog stoljeća, simbol razumne vlasti: Pariz je gospodarski i kulturno napredovao, iako se grad pod utjecajem katoličke Crkve dugo opirao provođenju njegove zamisli o vjerskoj toleranciji.

Iz protestantske obitelji, budući kralj bio je suočen s teškim sukobima između katolika i protestanata (francuskih hugenota).